

**БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ЧИ ЙОГО
НЕСТРИМНИЙ ПОТЯГ ДО ЗНАНЬ**

Шевченко Світлана Миколаївна

к. п. н., ст. наук. сп.,
ст. наук. сп. відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
Київ, Україна

Анотація: у тезах подано аналіз біографічні відомості видатного діяча української духовної культури Бориса Грінченка та науково-популярні студії з педагогіки ученого, його підручників для молодших школярів. Головна увага зосереджена на з'ясуванні українознавчої основи та її значення в системі національної освіти. Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості. Продовжуючи кращі традиції педагогічної думки на Україні щодо написання підручників, Борис Грінченко творчо осмислює зроблене своїми попередниками, зокрема “Буквар” Т. Шевченка, підручники П. Куліша і, використавши власний практичний досвід вчительської роботи, створює навчальні підручники для початкової школи “Буквар” і “Рідне слово. Українську читанку”. Загальнокультурні, психологічні та методичні аспекти навчання рідної мови найбільше представлені в педагогічній спадщині Бориса Грінченка. Він наголошував, що тільки бездоганне володіння мовою дає дитині засоби для глибокого осягнення дійсності, для виховання і розвитку в педагогічному процесі. Створені ним підручники були продовженням традицій української національно-освітньої думки, де домінуюче значення має світоглядний, етичний та естетичний потенціал народної творчості, етнопедагогіки, народознавства.

Ключові слова. Борис Грінченко, просвітницька діяльність, національна освіта, підручники, українознавство, вчителювання, українська мова.

На сучасному етапі розвитку України, як незалежної і демократичної держави, одним із найважливіших завдань є вивчення свого минулого, через його видатних діячів. Постать Бориса Грінченка в українській історії є унікальною, увійшовши до неї як педагог, етнограф і фольклорист, бібліограф, мовознавець, перекладач, критик, видавець, освітній і громадський діяч, він був одним з не багатьох, якого з повним правом можна назвати вченим-енциклопедистом за вагомістю та різноманітністю наукових здобутків. Б. Грінченко, супер знавець української історії, відстоював право України та її народу на власне життя, право отримувати освіту та читати книги рідною мовою. Коло його наукових зацікавлень включало такі гуманітарні дисципліни як: педагогіка, мовознавство, публіцистика, етнографія, історія, літературознавство, бібліографія, музеєзнавство. У своїх наукових та публіцистичних досліджах Б. Грінченко насамперед торкався питань усної народної творчості, а також педагогіки, літератури, історії, громадсько-політичного життя. Видання дешевих книг науково-популярного, фольклорного, біографічного, ужиткового та розважального змісту, утілило в життя ідею Б. Грінченка зі створення української бібліотеки, долучення читачів до української книги та розвитку їх освіченості.

До вивчення педагогічної спадщини Бориса Грінченка зверталися Володимир Дурдуківський, Сергій Єфремов, В'ячеслав Чорновіл, Василь Яременко, Анатолій Погрібний, Сидір Кіраль, Ольга Сухомлинська та інші вчені. Нами була підготовлена кандидатська дисертація «Педагогічна спадщина Бориса Грінченка» (1993) та написані книжки «Для рідного слова. Творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання» (1994), «Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти» (2003, 2007, 2013). «Він більше працював, ніж жив», казали про нього сучасники [3]. Борис Дмитрович Грінченко (псевдоніми Вартовий, Вільхівський, Василь Чайченко, Перекотиполе, Л. Яворенко та ін.) український письменник, поет, перекладач, видавець, літературознавець, лексикограф, громадсько-політичний діяч, етнограф, музеєзнавець, історик,

мовознавець, педагог і публіцист.

Доля відміряла Борису Грінченку короткий шевченківський вік, всього 47 років. Його життя і творчість пройшли у напруженій роботі на ниві рідної культури з любов'ю до рідного народу про що свідчить неоціненний внесок у вітчизняну культуру.

Народився Борис Грінченко 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (звідси його псевдонім Вільхівський) Харківської губернії (тепер Сумська область), в родині збіднілих дрібнопомісних дворян. У родині було п'ятеро дітей (Борис, Петро, Ганна, Любов, Аполлінарія). Борис був першою дитиною в сім'ї. Невдовзі (1876) батьки переїхали в Кути (Долбіно, Долбин Кут) під Харковом. Батько Грінченка, Дмитро Якович, нащадок козака, вибився у штабс-ротмістри. Був потомственным дворянином, людиною працьовитою та чесною. Мати Поліксенія Миколаївна – щира, гуманна та добра жінка, росіянка, донька полковника Літарєва, поміщика села Великі Проходи Харківського повіту. Вона зовсім не володіла українською мовою, пізніше твори сина спонукали її вивчити мову, щоб читати написане ним.

Нестримний потяг до знань, любов до слова, бажання оволодіти законами прекрасного виявилися у Бориса ще з раннього дитинства. Він багато і натхненно читає. Його інтереси різнобічні й ґрунтовні і творчі. Під враженням прочитаного, підліток починає писати і сам. Письменник створив «самвидавівський» рукописний журнал, який заповнив власними оповіданнями та віршами. У семирічному віці захопився «Тарасом Бульбою» М. Гоголя. Тарас та Остап, які самовіддано захищали рідну землю, стали улюбленими його героями. Борис почав складати вірші та оповідання і видавати рукописний журнал. Незважаючи, що у сім'ї не розмовляли українською мовою, Борис ще дитиною переймався народними звичаями, заслуховувався піснями й казками, легендами й переказами. Батько забороняв говорити українською мовою, а хлопець не зважав на ту заборону, його приваблювала фольклорна творчість рідного народу. У дитячі свої літа Борис почав складати словник української мови, і використав цей матеріал у справжньому Словнику, виконуючи

замовлення «Киевской старины».

Тринадцятирічному Борисові потрапив до рук «Кобзар» Тараса Шевченка який його так вразив, що Борис після цього почав писати і вірші, й оповідання, і свій журнал тільки українською. За його словами, Шевченко здався йому пророком, який «торкається головою неба».

З 1874 по 1879 рік Борис Грінченко навчався у Харківському реальному училищі, де зблизився з народницькими гуртками. За поширення заборонених царським урядом видань його заарештовують і кілька місяців тримають в ув'язненні. Після звільнення Борису Дмитровичу довелося залишити навчання і самому почати заробляти на прожиття. Суворі обставини дійсності змушують юнака дбати і про шматок хліба, і не зрікатися книжки.

Великим досягненням була здобута самоосвіта Б. Грінченка, завдяки якій він склав іспити на звання народного вчителя при Харківському університеті. Потім учителював у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини з 1881 року до 1893. Найдовше (1887–1893) Б. Грінченко працював у приватній школі відомої просвітительки Христини Алчевської – в селі Олексіївка на Луганщині (тоді Катеринославщина). Христина Данилівна взяла Бориса під свій захист, коли його звинувачували за зв'язки з В. Самійленком, який якраз перебував під жандармським розслідуванням. Зі спогадів Б. Грінченка відомо, що у школі Х. Алчевської він відчував пригнічення: навчання велося не українською мовою; не було книжок, підручників. Але всупереч офіційним заборонам, Борис навчав дітей української грамоти. Сам переписував друкованими літерами доступні дітям українські твори, впорядковуючи саморобні книжечки для читання. Школа була російською, та завдяки старанням подружжя Грінченків, діти знали, що вони українці, вивчали свою історію і географію, цікавилися літературою, читали твори кращих українських письменників, а вечірнє читання книжок для дорослих стало гарною традицією в Олексіївці [1]. Любов до рідного народу, до мови української посилювалася з кожним днем педагогічної праці у російськомовній школі і лише спонукала Б. Грінченка написати для дітей підручники «Рідне слово» (1889) та

«Українська граматка» (1907). Як згадував Б. Грінченко про непрості взаємини, які склалися в письменника з Х. Алчевською. «Я поважаю її як людину. Та ставлюся негативно до тієї її діяльності, кінцевим результатом якої є русифікація мого народу. Повівшись інакше, я вважав би себе зрадником моїх переконань, – так відповів на запитання взяти участь у святкуванні 30-річного ювілею діяльності Христини Алчевської. – Я вважаю, що українці повинні служити Україні і українській, а не московській освіті. Поважаючи московську освіту на московській землі, я не можу інакше, ніж негативно, поставитися до московської освіти на українській землі. Кінцевим результатом Христини Данилівни є омоскалення мого народу, – тобто те, проти чого спрямована моя діяльність» [1]. Його патріотичність та особиста прихильність до української мови була такою сильною, що він навіть «не приїхав на ювілейні урочистості і навіть не дозволив прочитати на вечорі свого попереднього вітання Х. Алчевській» [1].

Борис Грінченко учителював і поєднував з фольклорно-етнографічною, культурологічною, науковою та лінгвістичною справами. Тож із 1881 року почалася інтенсивна літературна діяльність. У цей час його різножанрові твори, підписані або власним прізвищем, або псевдонімом (П. Вартовий, Василь Чайченко, Б. Вільхівський, Іван Перекотиполе), регулярно друкувалися в журналах та альманахах, але користувався письменник у своїй літературній праці псевдонімом П. Вартовий. На сторожі рідного слова, історії, культури він, справді, стояв вартовим. Також вийшли у світ Б. Грінченка такі поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Під хмарним небом» (1893), «Пісні та думи» (1895), «Хвилини» (1903).

Коли Б. Грінченко працював вчителем у селі Олексіївка й мав значний досвід у виданні книжок, він познайомився з українським меценатом Іваном Череватенком, який потім відіграє значну роль у виданні книг народо-просвітнього характеру. У роботі з поширення книг рідною мовою для українців Б. Грінченко вбачав відродження національної свідомості, тому поширенню невідомої української книжки на селі він себе і присвятив [7, с. 86]. Також у

Олексіївський період Б. Грінченком було підготовлено більше 30 рукописів з метою видати для дітей і народу серію книжок з казками, оповіданнями, збірників пісень, задля отримання хоча б елементарної загальної освіти. З року у рік почали виходити випуски-“метелики”: “Веселий оповідач” (1888, 1893), “Казки та оповідання” (1890), “Царівна жаба” (1890), “Дівка чорнобривка і сорок розбійників” (1890), “Олексій Попович. – Мати-удова і три сини. – Сестра і брат” (1890), “Колоски” (1891) та ін., що викликало захоплення з боку відомих науковців та літературних діячів [7, с. 86]. Нестримним потягом до знань було те, що Б. Грінченко цінував роботу, яка базувалася на міцному ґрунті виховання рідною мовою. Ідейне протистояння в площині національного виховання й стало однією з причин звільнення Б. Грінченка зі школи й переїзду до Чернігова [4, с. 81].

Але засвоюючи обов’язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою, саме школа в Олексіївці, як і всі інші школи на тій частині України, що належала царській Росії не могла бути українською, стала за наполегливістю Б.Грінченка, вивчати українську, рідну мову. Підручників для цього теж не було, однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги “Буквар” та “Читанку”. Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою із учительської бібліотеки. Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і, треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією. Наприкінці 1893 року Грінченки виїхали з Олексіївки, – письменник пішов з учительської праці.

З 1894 року Борис Дмитрович працював в Чернігівському губернському земстві. Важка й марудна робота забирала в письменника майже весь вільний час. Творчі миті потрібно було викроювати за рахунок сну й відпочинку.

За час роботи у земстві Б. Грінченко написав діалогію «Серед темної ночі» (1901), і «Під тихими вербами» (1902), опублікував п’єси «Лісні зорі»

(1897), «Нахмарило» (1897), «Степовий гість» (1898), «Серед бурі» (1899), «На громадській роботі» (1901).

Буквар Б. Грінченка вперше надруковано в Києві 1907 р., а вдруге 1917 р. “Українська граматка” складається з двох частин: букварної і післябукварної, яка називається “Читання після азбуки”. Наприкінці “Української граматки” вміщена методична стаття під назвою “До вчителів”. Хоча добукварна частина відсутня, але, як видно з методичної статті, вчитель відводив на добукварний період від 10 до 14 днів. Основним змістом роботи на цей період Б. Грінченко вважав аналітико-синтетичні вправи та писання елементів малих букв. Заслуговує на увагу й дидактичний матеріал для читання і письмових вправ. Тут переважають зразки народної творчості, особливо приказки та прислів'я, які мають морально-етичне спрямування і виражають багатовіковий досвід українського народу. Наприклад: Україна – наша мати; кожен край має свій звичай. Вправи, дібрані таким чином, що містять здебільшого лексичний матеріал, добре відомий учням-першокласникам, особливо родиннопобутового характеру, разом з тим враховано аспект національного виховання: “Наша мила Україна – то наш рідний край. Українська мова – наша рідна мова” [6].

Б. Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною. Палка любов до рідної землі, до свого народу змушувала його «силуватися знаходити іскру світу там, де, здавалось, була сама темрява». Будучи справжнім патріотом видав «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» у трьох томах (1895-1899), «З вуст народу» (1900), «Література українського фольклору (1777-1900)» (1901).

О.Я. Кониський і Б.Д. Грінченко – ідейні опоненти М.П. Драгоманова, виступали послідовником національно-демократичних ідей, які за тих обставин мали виразну історичну перспективу. Ідея державної незалежності все більше проникала у свідомість молодих діячів українського руху. Як стверджував П. Сохань, «Б. Грінченко був найяскравішим представником молодого покоління борців за українську національну справу, які в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вийшли на історичну арену, як нова сила, сповнена гарячого

бажання активізувати придушений російським царизмом український національно визвольний рух» [9, с. 13; 8, с.10].

У 1902 році письменник переїхав до Києва. Тут разом з дружиною Марією Загірною він трудився над укладанням вершинної своєї праці чотиритомного «Словаря української мови» (1907-1909). Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Підірване задавненим туберкульозом здоров'я письменника (наслідки харківського ув'язнення) не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Останньою краплею його життєвого випробування стала смерть дочки Насті та її малорічного сина. Різке загострення хвороби змусило письменника вирушити на лікування до Італії.

Письменник помер 6 травня 1910 р. у місті Оспедалетті в Італії. Його тіло було перевезене до України й поховане на Байковому кладовищі в Києві. Народившись у рік заборони української мови, Борис Грінченко увійшов в історію, літературу, культуру як справжній патріот України.

Вивчення основоположних ідей видатного науковця й видавця Бориса Грінченка дає змогу підкреслити і виокремити авторитети минулого, надає можливість знайти опору в українській традиції морального й естетичного розвитку, заснованого на кращих надбаннях етнопедагогіки. У зв'язку з останніми подіями у нашій країні більше уваги почали звертати на проблеми національного виховання. Саме тому настільки важливим є звернення до багатющої спадщини педагогів таких як патріот Б. Грінченко в тому числі, підкреслимо, що Борис Грінченко мав головною мету свого життя вбачав у пробудженні національної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джерело: <https://dovidka.biz.ua/boris-grinchenko-biografiya-korotko>
2. Джерело: <https://www.ukrlitno.com.ua/boris-grinchenko-biografiya-skorocheno/>
3. До 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка

Джерело: <http://www.nbuiv.gov.ua/node/1056>

4. Зубкова Н. М. Бібліотека і архів Б. Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кінця XIX – початку XX ст. Дис. канд. наук. Київ: Нац-на бібл. України ім. В. І. Вернадського. 1994. 180 с.

5. Неживий О. І. Борис Грінченко: Вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. Луганськ: Знання, 2003. 124 с.

6. Неживий О. І. Українознавче спрямування педагогічної системи Бориса Грінченка. ДЗ «Луг-й нац-й ун-т імені Тараса Шевченка» Джерело: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13noisbh.pdf>

7. Родінова Н. Л. Просвітницька діяльність Бориса Грінченка. Освітній дискурс: зб. наук. пр. Вип. 9 (11-12). С. 80-90. Джерело: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23306/Rodinova.pdf?sequenc1>

8. Сохань П. Б. Д. Грінченко – М. П. Драгоманов: Діалоги про українську національну справу // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 5-17.

9. Yuri Bezzub. Борис Грінченко в українському суспільно-політичному русі кінця XIX ст. (Полеміка про українську національну справу з Михайлом Драгомановим). Джерело: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D1%81%D1%8F/Desktop/Y_Bezzub_BG-ViN_IPPO.pdf